

УДК 78.03(477.51)
DOI 10.31654/2663-4302-2020-PP-1-148-152

Ляшенко Т. В.

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри інструментально-виконавської підготовки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ДРАМАТИЧНІ СТОРІНКИ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЧЕРНІГІВЩИНИ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті на основі історичних матеріалів та виявлених архівних документів проаналізовані окремі аспекти культурної діяльності навчальних інституцій та осередків Чернігівщини. Розкриваються трагічні сторінки політичних репресій тоталітарного режиму проти фахівців з когорти української інтелігенції регіону наприкінці 20-х – на початку 30-х років.

Висвітлено інформацію з кримінальних справ архіву Служби безпеки України. Досліджуються окремі аспекти репресивної кампанії у "боротьбі зі шкідництвом" у мистецькому та освітньому середовищі Чернігівської області початку 30-х років. Реконструйовано репресивні сторінки біографії багатьох відомих особистостей з викладацького складу й студентства навчальних закладів та керівників мистецьких осередків регіону.

На думку автора, так звана "боротьба зі шкідництвом" у культурному середовищі у 30-х роках минулого століття, належить до найтрагічніших сторінок вітчизняної історії, викликаючи протягом останніх десятиліть незмінну зацікавленість у широких кіл української історичної науки.

Автор констатує, що висвітлення трагічного минулого цього періоду, крім суто наукового сенсу, має ще й моральне значення, оскільки йдеться про відновлення історичної правди щодо багатьох відомих діячів культури та мистецтва регіону, які безслідно згинули в застінках або були знищені у той драматичний історичний період нашої країни.

Ключові слова: регіон, хоровий рух, культура, мистецтво, музична освіта.

Актуальність. Глобальні політичні, соціокультурні та економічні перетворення, гуманізація та демократизація українського суспільного простору, створила належні умови для переосмислення історичного минулого нашої країни. Сучасні погляди й наукові думки істориків та мистецтвознавців рухаються вперед для пошуку, оприлюднення, повернення творчої спадщини і незаслужено забутих не завжди визнаних імен культурних українських діячів. Новий, об'єктивний аналіз їх діяльності й внеску у розбудову національної культури, сприятимуть подальшому поглибленню історико-культурних досліджень. Трагічні долі українських митців, які зазнали репресій у 30-х роках минулого століття, висвітлені надзвичайно фрагментарно. На сьогодні малодослідженим залишається культурно-мистецький простір периферійних регіонів України.

Діяльність репресованих освітян та свідомих українців Чернігівщини у сфері культури, взагалі є "білою плямою" вітчизняної історіографії. Вивчення явищ регіонального музично-освітнього розвитку, повернення фактів та забутих імен, розкриття сумних сторінок нашого минулого є одним з пріоритетних питань сучасної історичної науки. Саме це і визначає актуальність обраної проблематики даної роботи.

Мета. Відродити незаслужено забуті імена репресованих діячів культури краю. Дослідити і подати невідомі сторінки функціонування навчальних закладів та культурно-мистецьких осередків Чернігівщини у 30-х роках минулого століття.

Ступінь дослідження. Методологічну базу публікації складають наукові концепції з питань історії культури України, Чернігівського регіону зокрема. У статті використано особливо цінні, поки що маловідомі матеріали стосовно музичної діяльності товариств та осередків у 20–30-х роках, які містяться у сховищах архіву

Служби безпеки Чернігівської області та в партійному фонді Державного архіву Чернігівської області.

Опрацьовано архівні матеріали та рукописні документи із фондів Державного архіву Чернігівської області та фондів його філії в Ніжині. Чернігівська колекція доповнена фондами Центрального Державного історичного архіву України у Києві. Для досліджуваної проблеми важливими є також документальні матеріали, що зберігаються у Державному архіві-музеї літератури та мистецтв України, у рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського.

Проблема вивчення музичної діяльності Чернігівщини є достатньо актуальною, про що свідчить численна кількість публікацій, які з'явилися на шпальтах мистецької, історичної та культурологічної преси. Це насамперед роботи з регіонального музикознавства Л. Дорохіної, О. Васюти, Т. Ляшенко; з історії регіональної педагогіки С. Матвієнко; з історичного краєзнавства Г. Самойленко.

Основний виклад матеріалу. Незважаючи на цілком реальні позитивні зрушення у 20-х роках у галузі музичного просвітництва й освіти, у 30-х роках на Чернігівщині було практично згорнуто хорову й узагалі культурно-мистецьку діяльність. Причиною такого різкого занепаду масового музично-культурного руху стали гальмівні тенденції, зумовлені репресивними акціями, які набули характерних для тих часів ознак кампанії боротьби – з "українським буржуазним націоналізмом", "церковщиною", "формалістичним трюкацтвом", "хуторянщиною", "просвітянщиною" тощо. На зміну етапу українізації культури і потужних ренесансних процесів 17–20-х років прийшов період "розстріляного відродження" кінця 20–30-х років.

Зміни політичного курсу на авторизацію і централізацію суспільного життя спричинили "уніфікацію художнього мислення, жорстку критику музикантів-новаторів, звинувачення їх в бездіяльності та формалізмі, зростання ролі соціального замовлення, пригнічення творчої індивідуальності, деформацію музичної культури, вихолощення її національного духу" [1, с. 655].

У культурному процесі Чернігівщини як одного із центральних регіонів України чітко простежувався зазначений вектор розвитку: від стрімкого національного культурного будівництва 20-х років – до регламентації владою композиторської творчості, уніфікації художньої творчості, практики репресій і нескінченних чисток з метою виявлення "ворогів народу".

Відомо, що у тяжкий 1933 рік паралельно з репресивними акціями проти діячів культури і мистецтва розпочався тиск на Наркомат освіти УРСР. Характерні для тоталітарного режиму репресивні процеси відбувалися в губернських центрах і повітових містечках.

Як уже зазначалося, на Чернігівщині функціонувало чимало навчальних закладів та освітніх інституцій – численних гімназій, ліцеїв, шкіл, а також три інститути. Тому край зазнав особливо відчутного удару репресивної машини саме в освітній сфері. Наведемо декілька характерних прикладів. Так, у вересні 1930 року було розформовано науково-дослідну кафедру історії, культури, мови Ніжинського ІНО, а у грудні 1933 внаслідок звільнення з роботи провідних викладачів-професорів відбувся остаточний розгром Ніжинської історичної школи [3, с. 80].

Іншим прикладом є знищення історико-краєзнавчої школи в Чернігівському інституті. Засуджено декана П. Федоренко, викладачів Д. Заушкевич, С. Баран-Бутович. Розстріляно директора Чернігівського учительського інституту Г. Василенко.

Відбувся фатальний злам і в системі музичної освіти. В умовах тотального терору, спрямованого проти інтелектуальних сил суспільства, особливо постраждало хорове мистецтво України, яке ототожнювалося з "церковщиною": скасовані уроки співу у школах, масового характеру набула ліквідація хорових капел; некомпетентне втручання у художній процес і навіть викорінення чотириголосної фактури як ознаки церковного стилю унеможливили саму хорову творчість. Наступ репресивних дій у музично-освітній галузі регіону знову розпочався з української хорової капели робітників відділу народної освіти.

Паралельно зі справою української крайової капели було розгорнуто кампанію боротьби із культурною елітою Чернігівщини, представниками тієї невеликої когорти освітян-ентузіастів, що своєю діяльністю намагалися зберегти і примножити куль-

турні здобутки краю, шанобливо ставилися до національних традицій, сповідували віковічні людські цінності й у своїй освітній роботі прагнули виховати нову українську генерацію. Під ніж репресій, що проводилися під гаслом боротьби з буржуазними націоналістичними проявами, потрапили люди, віддані своїй професії, непорушні у своїх переконаннях. Назвемо їхні імена.

Йосип Верховинець-Костів – один із братів відомого українського етнографа, хореографа, педагога і композитора Василя Верховинця – викладач співів у загальноосвітніх школах Ніжина, керівник хорового класу та хорового колективу при Ніжинському педагогічному інституті з 1930 по 1937 роки. Звинувачений в організації студентських фольклорних експедицій на Чернігівщині з метою зібрання зразків народної творчості і подальшого наукового їх опрацювання.

І. Зоценко – дяк автокефальної церкви, керівник церковного хору в Ніжині, вихованець музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка. Виною І. Зоценка було спілкування з П. Козицьким, М. Веріківським, К. Квіткою, Л. Старицькою-Черняхівською. Злочином вважався і творчий зв'язок із регентським відділом інституту, Софіївським собором, яскравими постатями з українського духовенства В. Липківським, Н. Шараївським, В. Дурдуковським, Ю. Міхновським.

П. Тобілевич – син Панаса Тобілевича-Сагсаганського. Його арештовано як представника відомої української родини театральних діячів і акторів Тобілевичів. Інкримінувалося насадження учнівській та студентській молоді Чернігівщини національних музично-театральних традицій, що глибоко вшановувалися у його великій родині.

Ю. Масютін – родом з міста Нова Басань, що на Чернігівщині – журналіст, музичний критик, науковий працівник Академії наук УРСР, редактор журналу "Музика". Серед численних звинувачень – тісний зв'язок із творчою інтелігенцією рідного краю Ю. Масютіна страчено у 1938 році.

Г. Зосимович – викладач співів у чоловічому духовному училищі Чернігова. М. Бельмас – співачка, викладач Чернігівського музичного училища. Їй інкримінувався зв'язок із закордонними особами.

У ті часи були також арештовані музиканти-хормейстери, що працювали у невеликих містечках і селищах Чернігівщини: С. Зоценко (Вертіївка), П. Сліпенький (Комарівка).

Арешти не минули і родину Павла Тичини. У 1938 році ув'язнено старшого брата поета Івана Тичину. Його злочином була активна участь у літературно-музичних гуртках Ніжина. Інший брат Павла Тичини, Євген, як уже було згадано раніше, один із небагатьох репрезентантів українського хорового руху Чернігівщини, у карних справах характеризувався як завзятий контрреволюційний агітатор на Козелеччині та Остерщині. Хоча сам Павло Тичина не зазнав арештів, проте загальновідомим є факт заборони його творів, наприклад, вірша, присвяченого курсантам, загинлим 29 січня 1918 року в селі Крути на Чернігівщині.

До уже зазначених імен, знищених режимом митців, можна додати ще велику кількість діячів, що переслідувалися тогочасним урядом – Ф. Проценко, А. Рашевський, М. Жук, Л. Могилянська, О. Корнієвський та інші.

Архівні документи, донедавна суворо засекречені карні справи, дають підстави період 30-х років для культурно-освітніх та музично-педагогічних інституцій регіону вважати фатальним. Масові репресії спричинили жахливий за своїми наслідками злам практично в усіх навчальних та мистецьких установах краю. За директивами із центру розпочалася масова ліквідація мистецьких організацій – спілки робітників мистецтв, місцевого відділення музичного товариства ім. Леонтовича, історичного музею Ніжинського педагогічного інституту. Життя людини знецінювалося "шляхом перманентних пошуків ворога" [1, с. 428].

Окреслимо фактори, що призвели до занепаду культури на Чернігівщині у 30-ті роки. Назвемо передусім ті, що були типовими для України загалом. Сфери освіти і мистецтва ідеологами радянської влади мислилися як надзвичайно важливі насамперед з погляду впливу на маси. Тому кадрова політика держави у цих галузях диктувалася прагненням контролювати думки і настрої суспільства, скеровувати їх у бажане русло. Ці завдання й мали виконувати "ідеологічно надійні" працівники.

Результатом масових репресій стало вилучення з освітнього і мистецького процесу, фізичне знищення національно свідомих громадян, кваліфікованих фахівців з належною освітою (які не завжди могли похвалитися пролетарським походженням), а на їхні місця призначалися ті, кому влада довіряла більше.

Нова влада намагалася підкорити українську інтелігенцію, спрямувати творчі зусилля її представників на службу режимові. Характерною для того часу стала практика змовницької музики до червоних дат, проведення масових широко-масштабних парадно-показових заходів, де виконувалися пісні панегіричного змісту, патріотичні оди. Під впливом ідей пролеткульту з концертних програм були вилучені твори репресованих композиторів як "ворогів народу", хорові жанри як прояв церковщини і хуторянщини, класична спадщина як ідеологічно шкідливий пережиток буржуазного минулого, мистецтво молодих композиторів-сучасників як приклад формалізму і наслідування "загниваючого Заходу".

Поряд із загальноукраїнськими зазначимо і регіональні фактори, які пов'язані зі специфічним явищем, так званим провінціалізмом, що "виконував роль негласного механізму контролю і тиску на особистість, являючись, по суті, інструментом підкорення цієї особистості імперській державній машині" [2, с. 89]. У регіонах, провінціях було набагато легше підкорити народні маси шляхом "вичавлювання" із соціуму яскравих особистостей. І тут важливу роль відіграв особистий фактор – намагання знайти цю яскраву особистість – ученого, освітянина чи митця – і нанести відчутого морального удару за допомогою арешту або психічного тиску з метою зламу його світоглядних позицій, політичних переконань, загалом життєвих цінностей – розтоптати його як особистість.

Подібні процеси відбувалися в усіх регіонах України. Репресивні заходи, що під приводом боротьби з націоналізмом були спрямовані на викорінення всього українського, суттєво загальмували розвиток національних культурних традицій.

Висновок. Освітні реформи, розпочаті у 20-х роках, мали досить тривалий, зтяжний характер. Своє остаточне завершення отримали у 30-х роках – у період особливо активних репресивних акцій проти українського народу та його культури. Очевидно, це було однією з важливих причин відсутності очікуваних результатів освітньої реформи. Тотальні репресії охопили всю Україну. Найбільш яскраві чернігівські діячі – освітяни, музиканти, художники, письменники – були вирвані репресованими органами з мистецького процесу краю. І тільки зараз, із відкриттям раніше засекречених архівів, ми можемо хоча б частково повернути втрачене, заповнити "білі плями" на карті історії регіону, належно оцінити той вагомий внесок, який здійснили чернігівські освітяни, митці у розвиток культури краю.

Література

1. Бойко О. Історія України. Київ: Видавничий центр "Академія", 2001. 655 с.
2. Зозуля С. Роль провінціалізму у долі професора І. Г. Турцевича. *Література та культура Полісся*: збірник статей. Вип. 18. Ніжин, 2002. 249 с.
3. Острянка А. Ніжинська історична школа в українській історіографії кінця ХІХ поч. ХХ ст. *Література та культура Полісся*: збірник статей. Вип. 18. Ніжин, 2002. 249 с.
4. Статистические сведения основного обследования учреждений профорбра Черниговской губернии 1922 г. ДАЧО. Ф. Р-942. Оп. 1. Спр. 4771. Арк. 19.
5. Шварчук В. Підкоп під академіка (за матеріалами справи №103632 Ніжинського райвідділу НКВС. Фонд зберігання П-7969). *Літературний Чернігів*. 1993. № 5. С. 830–886.
6. Шварчук В. Шкідництво в ефірі (за матеріалами "Справи № 989" особливого відділу УДБ НКВС. Фонд зберігання П-1022). *Літературний Чернігів*. 1997. № 11. С. 107–112.

References

1. Boyko O. I`stori`ya Ukrayini. Kiyiv: Vidavnichij cenztr "Akademi`ya", 2001. 655 s.
2. Zozulya S. Rol` provi`nczi`ali`zmu u doli` profesora I`. G. Turczevicha. Li`teratura ta kul`tura Poli`ssya: zbi`nik statej. Vip. 18. Ni`zhin, 2002. 249 s.
3. Ostryanko A. Ni`zhins`ka i`storichna shkola v ukrayins`kij i`stori`ografi`yi ki`nczya Khl`Kh poch. KhKh st. Li`teratura ta kul`tura Poli`ssya: zbi`nik statej. Vip. 18. Ni`zhin, 2002. 249 s.

4. Statisticheskie svedeniya osnovnogo obsledovaniya uchrezhdenij proforbra Chernigovskoj gubernii 1922 g. // DACHO. F. R-942. Op. 1. Spr. 4771. Ark. 19.

5. Shkvarchuk V. Pi`dkop pi`d akademi`ka (Za materi`alami spravi #103632 Ni`zhins`kogo rajvi`ddi`lu NKVS. Fond zberi`gannya P-7969). Li`teratumij Cherni`gi`v. 1993. # 5. S. 830-886.

6. Shkvarchuk V. Shki`dnictvo v efi`ri` (Za materi`alami "Spravi # 989" osoblivogo vi`ddi`lu UDB NKVS. Fond zberi`gannya P-1022). Li`teratumij Cherni`gi`v. 1997. # 11. S. 107-112.

Lyashenko Tetiana

Candidate of Art Criticism (Ph. D.),
Associate Professor of Instrumental and Performing Training
Nizhyn Mykola Gogol State University

DRAMATIC PAGES OF THE MUSICAL CULTURE OF THE CHERNIHIV REGION OF THE 30-S OF THE XX CENTURY

The article analyzes some aspects of cultural activities of educational institutions and centers of Chernihiv region on the basis of historical materials and identified archival documents. The author reveals the tragic pages of the political repressions of the totalitarian regime against specialists from the cohort of Ukrainian intellectuals in the region in the late 1920s and early 1930s. Information on criminal cases from the archives of the Security Service of Ukraine is highlighted. Some aspects of the repressive "pest control" campaign in the artistic and educational environment of the Chernihiv region in the early 1930s are studied. The repressive pages of the biographies of many famous personalities from the teaching staff and students of educational institutions and leaders of art centers in the region were reconstructed. According to the author, the so-called "pest control" in the cultural environment in the 30s of the last century, is one of the most tragic pages of national history, causing constant interest in the last decades in a wide range of Ukrainian historical science. The author states that the highlighting of the tragic past of this period, in addition to purely scientific meaning, also has a moral significance, as it is about restoring the historical truth about many famous cultural and artistic figures of the region, who died without a trace or were destroyed in that dramatic historical period of our country.

Key words: region, choral movement, culture, art, music education.